

ADAM SMITH SEMPER VIVUS

Josef Šíma (ed.)

Texty z kolokvia

Myšlenkový odkaz Adama Smitha pro nové tisíciletí

pořádaného Liberálním institutem

u příležitosti vydání jeho nejslavnějšího díla

Bohatství národů

Josef Šíma (ed.)
Adam Smith Semper Vivus
Praha 2003

Vydal:
Liberální institut
Spálená 51, 110 00 Praha 1
jako svou 40. publikaci

Všechna práva jsou vyhrazena. Žádná část knihy nesmí být reprodukována nebo dále šířena v žádné formě, žádnými prostředky, elektronickými nebo mechanickými, bez písemného souhlasu Liberálního institutu.

Copyright © 2003 Liberální institut
Translation © Adéla Mlčáková, Petr Bartoň
Jazyková korektura © Ivana Mergerová, Martin Pánek

ISBN 80-86389-19-7

Obsah

Adam Smith Semper Vivus.....	4
Adam Smith – revolucionář pro třetí tisíciletí?	7
Dělbá práce	8
Výnos z obchodu.....	9
Sebezájem	9
Vlastnická práva.....	10
Pozor, zlý politik	11
Čemu nás dnes může Adam Smith naučit.....	13
Svoboda volby	14
Adam Smith aneb Zrození ekonomie z ducha morální filosofie	15
Ohlas Adama Smitha u českých ekonomů	19
Vybrané diskusní příspěvky.....	27
Jan Zahradil (stínový ministr zahraničí).....	27
Petar Stančev (Centrade).....	27

Adam Smith Semper Vivus

Ve středu 31. října 2001, tedy den před českým vydáním *Bohatství národů*, byl v pražském Klementinu naměřen nejteplejší den za 226 let. Za tuto dobu se počasí více či méně pravidelně měnilo a jsou tací, kteří tvrdí, že se změnilo. Nejznámějšímu dílu Adama Smitha je v tomto roce 225 let. Dopisoval jej v teplotně nadprůměrném roce 1775, aby mohlo být v roce následujícím vydáno tiskem. Přestože se na rozdíl od počasí obsah knihy za dvě a čtvrt století nijak nezměnil, nezmenšila se ani aktuálnost tohoto věčného díla. Nadčasovost této knihy nejlépe vyjádřil nositel Nobelovy ceny za ekonomii George Stigler: „Je ideovým nástrojem boje proti regulaci ekonomiky, boje proti merkantilismu v novém hávu.“

S rostoucím stářím, počtem čtenářů a stále přibývajícimi odkazy ve vědeckých pojednáních, věhlas tohoto díla přirozeně narůstá. Celkovým počtem odkazů se *Bohatství národů* stalo po Bibli druhým nejčteněji citovaným dílem světové literatury. Smithovo *Bohatství národů* je vědeckým dílem. Systematicky, konzistentně a koherentně popisuje hospodářství před obdobím průmyslové revoluce, tj. před obdobím raketového rozvoje kapitalismu.

Český čtenář se s vybranými kapitolami Smithova díla pod názvem *Blahobyť národů* mohl poprvé v našem jazyce seznámit v roce 1928 ve vydání Jana Laichtera s úvodem Josefa Macka. První kompletní české vydání *Bohatství národů* vyšlo v socialistickém Československu v roce 1958. V tomto roce už bylo jasné, že se nepodaří splnit úkoly 2. pětiletého plánu (1956–1960). Poctivým studentům Smithova díla muselo být už v té době jasné, že společnost, která rozděluje bohatství dříve, než ho vytvoří, se přemění ve společnost bídy. Bídy nejen materiální, ale, až na výjimky, také bídy duchovní. O vzpouru vůči přirozenému řádu se u nás déle než 40 let neúspěšně pokoušeli komunisté. Nesplnit žádnou z pompézně vyhlašovaných pětiletok bylo jediné, co se jim za dlouhou dobu jejich nadvlády dokonale dařilo.

Ekonomové jsou zřejmě nejpilnějšími čtenáři této knihy. S citacemi a odkazy na *Bohatství národů* se setkáme v dílech ekonomů všech teoretických směrů a škol. Myšlenkami Adama Smitha jsou současní autoři neméně inspirováni, než byli J. S. Mill, A. Marshall, J. M. Keynes, F. A. Hayek, L. von Mises či R. Coase. Adam Smith je všeobecně považován za otce ekonomie, kterou svým velkolepým dílem povýšil na vědu. Ekonomický systém s trhy a působící neviditelnou rukou trhu je v *Bohatství národů* traktován jako nebeský systém. Zatímco ten je držen pohromadě gravitací, pojítkem ekonomického systému v nejvyšším stádiu společenského vývoje – společnosti založené na spolupráci a směně – je neviditelná ruka trhu. *Bohatství národů*, byť knižně vyšlo v počáteční fázi průmyslové revoluce, vysvětluje vývoj a fungování kapitalistického hospodářství před průmyslovou revolucí. I když toto období je naší současnosti časově značně vzdáleno, jsou ekonomická, politická, etická, filosofická a další témata, jimiž se Adam Smith zabývá, dodnes aktuální. I v kapitalismu svobodné konkurence, jenž ve Smithově díle odpovídá systému „přirozené svobody“ (*natural liberty*), totiž docházelo k neustálým střetům mezi svobodnými jedinci (nadanými stále většími schopnostmi a možnostmi díky novým objevům a vynálezům, po jejichž aplikacích byla poptávka na trhu) a stávajícím řádem, jehož pravidla odpovídala rozdělení moci ve společnosti.

Chce-li čtenář *Bohatství národů* správně porozumět, musí si nejprve uvědomit, nač Adam Smith reagoval. Byl to především promyšlený a spleťtý mechanismus nařízení a omezení, jimiž přežívající feudalismus s merkantilistickou ekonomikou utiskovaly člověka. Skotský sociální filosof a ekonom odmítal restriktivní opatření merkantilistů upřednostňujících a ochraňujících domácí monopoly. Jaká to podobnost se sofistikovanými praktikami ochrany trhu a existující regulací ekonomiky na počátku třetího tisíciletí, jejichž škodlivost

pro společnost ekonomové již po několik desetiletí dokazují. S rozvojem tržních sil a historickou porážkou feudalismu si Smith povšimnul, že někteří podnikatelé vynalezli způsob, jak si zachovat své výsadní postavení. K dosažení tohoto cíle neváhali používat jakýchkoli prostředků, včetně podvodu. V této knize vysvětluje autor svůj názor na administrativní monopol: „Dát tuzemským výrobkům toho neb onoho druhu na domácím trhu monopol, znamená do jisté míry nařizovat soukromým osobám, jakým způsobem by měly naložit se svým kapitálem, a takové opatření musí být téměř vždy zbytečné nebo škodlivé. Může-li být domácí výrobek dodán na trh stejně levně jako výrobek cizí, pak je toto opatření zřejmě zbytečné; nemůže-li, pak musí být vždycky škodlivé.“ Poznání George Stiglera, že moderní regulace ekonomiky je merkantilismem v novém hávu, stále se vydávajícím za veřejný zájem, se stalo východiskem pro analýzu monopolů *chicagské ekonomické školy*.

Smithův systém přirozené svobody je v souladu s nejlepšími zájmy všech, ale nemůže být uplatněn v praxi, pokud vlády mají tendenci podléhat „mrzké hrabivosti a monopolistickým choutkám obchodníků a majitelů manufaktur, kteří nejsou vládci lidstva, a ani by jimi být neměli“. Zvláštní výsady, jimž se obchodníci a průmyslníci těší, vedou podle Adama Smitha k růstu jejich bohatství, ovšem zároveň ochuzují veřejnost. Jaká to shoda se současným projevem vztahů mezi vládou a zájmovými skupinami, jimž se umně daří skrýt svůj vlastní zájem za tzv. veřejný zájem či univerzální službu, jež jsou hrazeny z peněz daňových poplatníků. K správnému vysvětlení těchto problémů nejvýznamněji přispívá od druhé poloviny dvacátého století *škola veřejné volby*.

Konkurence je ve Smithově pojetí institucí, která nejúčinněji chrání individuální zájmy lidí. Konkurence je projevem vášnivé touhy po zlepšení vlastních životních podmínek, touhy, „[která], ač se [...] zpravidla projevuje klidně a uvážlivě, přinášíme si ji již z lůna mateřského a provází nás až do hrobu“. Konkurence napomáhá vzniku obecně prospěšné organizace společnosti, v jejímž rámci se úsilí jednoho individua o zlepšení vlastní situace střetá se stejnou snahou jiného jedince. Existence neviditelné ruky trhu reguluje konkurenční boj směrem k nezamýšlenému společensky pozitivnímu výsledku. Vzájemné soupeření v rámci obecně akceptovaných, respektovaných a efektivně vynucovaných pravidel tlačí ceny zboží dolů směrem k jejich „přirozené“ úrovni. Jaká to podobnost s jasně formulovaným stanoviskem o prospěšnosti konkurence nejen pro ekonomiku, ale pro celý společenský systém, které prosazují déle než století už čtyři generace ekonomů *rakouské školy*.

Bohatství národů navazuje na jiné Smithovo významné dílo nazvané *Teorie mravních citů* (*The Theory of Moral Sentiments*), v němž jednoznačně odmítl vize o možnosti centrálního řízení společenského života. „Může se stát, že člověk ... má vysoké mínění o svých nápadech a je natolik unesen půvabem vlastní koncepce vládnutí, že nemůže strpět jakoukoli odchylku od své vize. Pokouší se ji uskutečnit do všech detailů bez ohledu na podstatné zájmy či silné předsudky vůči nim. Zdá se, že si umí představit, že dokáže řídit různé členy velké společnosti tak snadno, jako ruka tahá různé figury po šachovnici, které se bez pohybu ruky nemohou posouvat. Ovšem na velké šachovnici lidské společnosti má každá jednotlivá figura vlastní zdroj svého pohybu, naprosto odlišný od toho, co stanovuje legislativa. „Velký skotský sociální filosof si zřetelně uvědomoval, že společnost nelze řídit podobně jako stroj či továrnu s ohledem na vysokou míru nejistoty a nepředvídatelnosti společenského vývoje. Ke stejným závěrům pomocí složitých matematických modelů dochází v současnosti například při analýze chování kapitálových trhů nebo vývoje průmyslového cyklu *škola racionálních očekávání*.“

Navzdory usilovné snaze všech těchto ekonomických škol pozitivně rozvíjet a vysvětlovat Smithovy myšlenky založené na respektu individuální svobody, principu dobrovolné směny a uvědomující si nenahraditelnost samoregulujícího se trhu, nacházejí

mýty, které se Smith snažil vyvrátit, stále velké množství živné půdy, zejména v politických a populárních diskusích. Přestože Adam Smith odvážně odmítal cechovní praktiky a další formy propojení ekonomických aktivit s politickou mocí státu, obával se budoucího ohromného rozmachu státních zásahů do hospodářských aktivit lidí. Byl přesvědčen, že bez omezení zásahů vlády do fungování trhů neporoste blahobyt společnosti. Základní podmínkou růstu „všeobecného blahobytu“ podle Adama Smitha je prosazení soukromého zájmu kultivovaného náklonností k okolí a omezeného konkurencí. Ideový rozpor mezi etatismem, jehož slavným reprezentantem byl v 17. století francouzský ministr financí Jean-Baptiste Colbert, a liberalismem, reprezentovaným o století později Adamem Smithem, přetrvává v nezměněné míře dodnes. Extrapolovaný názorový střet mezi Colbertem a Smithem se na počátku 21. století odehrává například v jednáních a sporech o charakter Evropské unie. Bude EU společenstvím, pro něž bude hlavní hodnotou individuální svoboda nebo systém omezení, regulací a státní autoritou udělovaných povolení? Přinejmenším z těchto důvodů lze považovat Bohatství národů za nestárnoucí a nepostradatelný základ obhajoby svobodné společnosti založené na svobodném tržním hospodářství.

O aplikaci nových ekonomických poznatků, které vycházejí z těchto principů a usilují proto o omezení státních zásahů do hospodářství, usiluje v podmínkách české společnosti ku prospěchu lidí v ní žijících Liberální institut, který po 44 letech znovu vydal Bohatství národů v českém jazyce.

Každá jiná instituce v České republice, pokud by vydala tak významné dílo, by ještě „za tepla“ předávala reprezentační výtisky na Hradě, ve Strakově akademii, ve Sněmovní ulici nebo alespoň ve Valdštejnském paláci. Ne však Liberální institut. Zpronevěřil by se nejen odkazu Adama Smitha, ale také své nezávislosti. V souladu s oběma je veřejná aukce, na níž budou památeční výtisky Bohatství národů s nejprestižnějšími pořadovými čísly vydraženy. Výtěžek z dražby prvního výtisku bude věnován na vydání publikace Adam Smith – Semper Vivus, která bude obsahovat nejzávažnější příspěvky, které zazněly na slavnostním představení nového českého překladu Bohatství národů. Finanční obnos za druhý vydražený výtisk připadne Sdružení EVA – Sdružení na podporu onkologické gynekologie a platbu za třetí výtisk obdrží Memoriál Josefa Odložila.

Trh je nejlepším nástrojem pro testování naléhavosti požadavků lidí. Neočekávaně vysoká finanční částka (113 tisíc korun českých) za první tři vydražené výtisky svědčí o mimořádné touze mít některý z prvních výtisků Bohatství národů. Dosažená cena je navíc důkazem, že obchodování prostřednictvím dražby vede určitě k transparentnějším, ale pravděpodobně také lepším výsledkům než obchodování prostřednictvím neveřejného potrásní rukou s politiky.

Jiří Schwarz

V Praze 17. dubna 2002

Adam Smith – revolucionář pro třetí tisíciletí?

Lord Harris

Plné znění názvu Smithova veledíla je *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, většinou zkráceně *Bohatství národů*. Podle mě by přesnější bylo *Pojednání o podstatě a původu stále se zvětšujícího bohatství národů*. I když je dílo plné zmínek o historických detailech, Smithova analýza není ani zdaleka statická a nehledí jen do minulosti. Jistě, ukazuje nám sice, že britský dělník 18. století se má lépe než princové jiných zemí či králové jiných časů. Na druhou stranu nám ovšem na prahu britské průmyslové revoluce nabízí první zevrubné vysvětlení sjednocení lidských sil a podmínek pro „růst blahobytu“, což bychom dnes nazvali „rostoucí životní úroveň“.

Dneska by byl přesvědčený socialista (žije-li ještě takový) jistě překvapen mým zařazením Smitha mezi revolucionáře, nejen jako mezi pokrokové myslitele. Ale on Smith opravdu bojoval v roce 1776 proti všeobecně převládajícímu systému merkantilismu a mocným státním kontrolám neochvějněji a statečněji, než jak se s jejich současným vtělením vypořádala Margaret Thatcher o dvě stě let později. Pro všechny, kteří mají ekonomii za úzkou materialistickou vědu, má Smith navíc nemalé překvapení. Dojdou totiž k poznání, že svou analýzu a příklady ze světových dějin (od Číny po Peru stejně jako ze starověkého Řecka a Říma, neopomínaje při tom ani Tatary a Hotentoty) doplňoval svými znalostmi čerpanými z až hltavého čtení filosofických, etických, psychologických, právnických a politických spisů.

Kdyby to někomu bylo málo, nechť má na paměti, že byl také vnímavým pozorovatelem tehdejšího světa ve svém bezprostředním okolí – počínaje kupeckým ruchem obchodního přístavu v Glasgowě, sídla to jedné z nejlepších evropských univerzit své doby. Ve věku 28 let se zde v roce 1751 stal profesorem logiky a hned následujícího roku vedoucím katedry *morální filosofie*. Své obzory si dále rozšířil v roce 1764, když jako vychovatel doprovázel mladého bohatého hraběte na cestě po Francii, kde se setkal s předními představiteli fyziokratické školy (věřící v poměrně složitou kombinaci svobodného obchodu a primární role zemědělství).

Po takovémto úvodu bude český čtenář jen stěží očekávat lehkou četbu, zvláště když je zhuštěna do 40minutové přednášky v angličtině! A tak se uvolněte, pohodlně se opřete na své židli a zavřete oči – přesně v tom stylu, v jakém nás občas přistihnou ve Sněmovně Lordů. Vždy můžete říct, že nespíte, že se naopak „hluboce soustředíte“.

Začnu jednou radou a jedním varováním všem vážným studentům přicházejícím do kontaktu s touto převratnou knihou poprvé. Rád bych poradil svému mladému příteli Jiřímu Schwarzovi, aby se pokusil zajistit trochu peněz pro vydání „čtenářova průvodce *Bohatstvím národů*“, jenž by poukázal jak na důležité pasáže, tak i na ty, které se dají přeskóčit alespoň při první průzkumné procházce.

Mé varování pro vás potom spočívá v tom, že ve své přednášce budu hojně ze Smithova díla citovat, abych vyjádřil hlavní Smithovy myšlenky, které považuji za nejzásadnější pro veřejnou politiku roku 2001 a nového tisíciletí. Je možné, že někdo nebude souhlasit s mým výběrem citací, ale nastavil jsem si vysokou lafku. Všechno, co řeknu, byl bych ochoten hájit, kdyby se pořadatelé této podnětné konference rozhodli za rok uspořádat podobné setkání a vyzvat mne k obhajobě poté, co by měli studenti dostatek času ke studiu Adama Smitha. (Tedy vidíte, jak se mazaný tržní ekonom snaží získat pozvání zpět do tohoto krásného historického města!)

Kdyby tu místo mne stál někdo jiný, snad by začal obecným přehledem reálií ekonomické rozpravy a politiky před rokem 1776, aby si tak vytvořil prostor pro zhodnocení originality Smithova díla. Je samozřejmé, že náš hrdina čerpal bohatě ze stávající literatury a následoval v hrubých rysech skici Humovy, Quesnayovy, Turgotovy a jiných. Avšak všeobecná uznávanost, již se Smith těší i u svých kritiků, budiž nám dostatečným důkazem bezkonkurenční velkoleposti a vše prostupující důkladnosti jeho vize.

Abych však předešel rozčarování z přílišných očekávání, musím hned shora zdůraznit, že některé z jeho nejpůvodnějších a nejdůležitějších postřehů nám dnes připadají jako obyčejný selský rozum, byť pro jeho současníky byly překvapující. Tak kupříkladu volný obchod byl tehdy považován ochranářským světem za příklad čistého kacířství. A abych předešel i zklamání, musím hned zpočátku připomenout, že Smith byl velmi vážný skotský pán, žádný přílišný vtipálek. Narozdíl od mnoha moderních ekonomů se však alespoň nesnaží lacině okouzlovat čtenáře přelétavým čarováním a abstraktními nepodloženými úvahami. Skotové jsou většinou opatrní a pragmatičtí a stojí oběma nohama pevně na zemi.

Dělbba práce

Kde začít?

Začneme například hned s prvními slovy Smithova Úvodu ke Kapitole První, kde se hned utkává s vládnoucím merkantilistickým bludem. Jak si všichni vzpomeneme, byli merkantilisté přesvědčeni, že držení zlata a stříbra byla nejlepší cesta k národnímu bohatství. Ne tak pro Smitha:

*„Původním zdrojem všech nutných životních prostředků a věcí
zpřijemňujících život, které každý národ ročně spotřebuje, je jeho roční práce,
a předmětem jeho spotřeby je buď přímý produkt této práce, nebo to, co se za
tento produkt koupí od jiných národů.“*

A tak hned od samého začátku pozvedá Smith oči od nízkého merkantilistického nacionalismu k výšinám zahraničního obchodu a prvním náznakem dnešní globální ekonomiky.

Podle Smitha tedy růst národního bohatství závisí na zlepšování produktivity lidské práce díky její dělbě. Tento proces se vyvíjel zcela spontánně už od prvních dnů sběračů a lovců a byl popisován již Platónem. Smith ale posadil dělbu práce na první místo důležitosti a ukázal, že industrializace ji přinese ještě větší pole působnosti a možnosti rozvoje. A tudy nás přivádí ke své slavné metafoře výrobce špendlíku. Celá operace je rozdělena do 18 částí, a tak 10 mužů může za den vyrobit v průměru 4800 špendlíků, zatímco kdyby každý pracoval zvlášť

*„... jistě by žádný z nich nebyl dokázal vyrobit za den ani dvacet
špendlíků, a snad ani jediný.“*

Tato produktivita nebyla jen výsledkem možnosti každého specialisty osvojit si a vylepšit náležitě svůj úkon. Lidé vynalezli spoustu strojů, jež dělníkům při jejich práci pomáhaly a usnadňovaly jim jejich jednoduché, oddělené úkony. Z tohoto prostého znásobení výroby Smith tedy vyvozuje dva důležité závěry o dělbě práce: že závisí na hloubce trhu – jak tuzemského, tak zahraničního, a že podporuje růst obchodu s výrobky jednotlivých specialistů.

A tak s pozoruhodnou předvídatostí usuzuje, že objevení Ameriky otevřelo

„... nov[ý] a nevyčerpateln[ý] trh[] pro všechno evropské zboží [, což] přivodilo novou dělbu práce a rozmach řemesel, k jakým by v omezeném okruhu dřívějšího obchodu nikdy nebylo mohlo dojít...“

Dnes je nám to nabíledni, ale před 225 lety to znělo jako černá magie.

Milton Friedman, jeden z největších amerických ekonomů, mne upozornil na ještě pozoruhodnější předpověď:

„Rozvoj [Ameriky] co do bohatství, zemědělství a počtu obyvatelstva byl až posud tak rychlý, že by výnosem svých daní mohla za něco více než jedno století předstihnout Velkou Británii. Sídlo vlády celé říše by se pak přirozeně přesunulo do její části, která by dávala na její obranu a udržování nejvíce.“

Podle Friedmana Amerika předstihla Británii zhruba o sto let později...

Výnos z obchodu

Stejně jako dělba práce se i růst obchodu vyvíjel spontánně, v systému přirozené svobody a bez centrálního řízení. Smith klade velký důraz na oboustrannou výhodnost obchodu mezi prodejčtivým a koupěčtivým obchodníkem. Obchod není hrou jediného vítěze, kde jedna strana získává pouze na úkor druhé. V dobrovolné směně obě směňující strany musí získat zvýšení užitku. Leč tento spontánní systém společenské spolupráce skrze obchod je oboustranně prospěšným jenom do té míry, do jaké převládá mezi výrobcí soutěživost a konkurence. Koneckonců tuto základní poučku Smithova systému si automaticky osvojí každý, kdo jde nakupovat; ve výrobcí ovládaném merkantilistickém systému již tomu tak není:

„Jediným účelem a smyslem veškeré výroby je [...] spotřeba; a zájmů výrobce se má dbát potud, pokud to vyžadují zájmy spotřebitele. Správnost této poučky je tak naprosto zřejmá, že by bylo nesmyslem chtít ji dokazovat.“

Marxisté kritizují Smitha za zaprodání se do otroctví kapitalismu. Patrně jim však ušly jeho opakované ostré výboje proti monopolům. S nikdy neunavující energií stále zdůrazňuje, že monopolisté se snaží omezit nabídku a zvýšit tak ceny. Mluví tak o „zlostné žravosti, monopolizující tendenci obchodníků a výrobců“ a pozoruje, že:

„Zřídka kdy se sejdou příslušníci téhož druhu podnikání, i když je to jen k zábavě a k rozptýlení, aby se nakonec jejich rozhovor nestočil na nějaké punktování proti společnosti nebo na vymýšlení nějakého způsobu, jak zvýšit ceny.“

V tomto je třeba hledat kořeny Smithova radikálního slovního boje za skončení všech monopolních privilegií a za ustanovení volného, neomezovaného trhu včetně trhu práce. Smith neobhajoval kapitalisty nýbrž tržní konkurenci.

Sebezájem

Co je však tím hnacím motorem táhnoucím dělbu práce a z ní pramenící rozvoj obchodu? Pro Smitha je tento motor zcela zásadní, a jeho případná absence je do značné míry příčinou chudoby méně vyvinutých společností, jako kupř. Afghánistánu. Následující klíčová pasáž je natolik důležitá pro vitalitu, ba dokonce i pro samotné přežití svobodné společnosti, že si ji dovolím přečíst dvakrát:

„Všem společné a stálé a nepřetržité usilování každého člověka zlepšit si postavení, tento původní zdroj, z něhož vyvěrá jak bohatství státu a národa, tak i bohatství soukromé, je často tak mocný, že udržuje přirozený vývoj věci k lepšímu [, a to] i přes rozhazovačnost vlády a přes největší chyby ve správě země.“

Toto je onen slavný sebezájem či princip maximalizace coby hlavní zdroj jednotlivcovy motivace. Pro kritiky je velice jednoduché jej kritizovat jako sobectví či chamtivost. Vznikla tak dokonce jakási karikatura „ekonomicky myslícího člověka“ který nemyslí na nic jiného než na svůj žaludek. Ale zamysleme se: není sebezájem pouhou odezvou (tuším Millova) pozorování, že všichni máme raději větší než menší přínos? Je-li tady někdo, kdo tuto logiku odmítá, prosím, aby mě po mé přednášce vyhledal, a já mu nabídnu svých 50 dolarů za jeho 100.

Sebezájem se nedá odmítnout coby plytká bezohlednost. Jednotlivec může tvrdě pracovat „na zlepšení svých životních podmínek“ především proto, aby tím pomohl své rodině, církvi, sousedovi či jakémukoli jinému dobročinnému účelu či charitě, jak je mu libo. Spíše než o „sebe-zájmu“ (*self-interest*) jako ženoucím motivu by bylo lépe mluvit o „samozvolných účelech“ (*self-chosen purposes*). Ještě před vydáním *Bohatství národů* v r. 1776 napsal Smith doprovodný svazek, v němž čerpal ze svých přednášek etiky a teologie. Vyšel v roce 1759 pod názvem *Teorie mravních citů*. Dva krátké citáty nám budou muset postačit k zachycení základních myšlenek.

„... cítit hodně pro druhé a málo pro sebe, odstranit to sobecké v nás a dát průchod svým dobrotivým vlastnostem, vytváří dokonalost lidské přirozenosti. A samo o sobě to dokáže vytvořit mezi lidmi tu harmonii citů a emocí, v níž spočívá jejich veškerá zdvořilost a noblesa.“

Poté se náš Skot dostává k jádru věci:

„Avšak správa velkého systému vesmíru [...] je věcí Boha [...] Člověku je přidělena daleko skromnější oblast, která se však mnohem více hodí ke slabosti jeho sil a k nevelké šíři jeho chápání: péče o jeho vlastní štěstí, o štěstí jeho rodiny, přátel, země.“

A ještě jednou se vraťme do prozaičtějšího světa *Bohatství národů*, kde nám Smith nabízí tento slavný obrázek:

„Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít.“

Vlastnická práva

Ze všech tří základních faktorů rostoucí prosperity (Smith to nazývá „růstem blahobytu“) jsme zatím zmínili jen dvě: dělbu práce a jednotlivcovu snahu zlepšit si své životní podmínky. Tou třetí nezbytnou přísadou jsou úspory a investice. Smithův důraz na důležitost akumulace kapitálu pro ekonomický rozvoj je často považován za jeho největší přínos. Ale Smith i tady vychází z prostého pozorování, že úspory a investice musí nutně předcházet dělbě práce. Klíčovou otázkou potom je jak přimět lidi aby spořili a půjčovali ve prospěch budoucí výroby. Smithova odpověď na tuto otázku by nás neměla překvapit:

„... ono spravedlivé a nestranné vykonávání práva, které zaručuje, že práva toho nejchudšího britského poddaného bude šetřit největší velmož, a které, zabezpečujíc každému člověku plody jeho práce, je největší a nejúčinnější podporou veškerého podnikání.“

V tomto tkví ona základní logika bezpečných vlastnických práv. Ale Smith nechává samotnou definici vlastnických práv poměrně značně širokou:

„... majetek, jímž je pro každého člověka jeho práce, je základním zdrojem všeho ostatního majetku, a proto je nanejvýš posvátný a svrchovaný nedotknutelný. Dědictvím chudého člověka je jeho síla a zručnost jeho rukou; a brání-li se mu, aby mohl svou sílu a zručnost uplatňovat tak, jak sám uzná za vhodné, pokud to není na újmu jeho bližnímu, je to zřejmé provinění proti jeho nanejvýš posvátnému vlastnictví. Je to zjevné neoprávněné zasahování do spravedlivé svobody dělníka i těch, kteří by ho třeba chtěli zaměstnat.“

(Zkuste takovouto věc říct skoro kterémukoli dnešnímu ministru financí, který se nezdráhá ve jménu veřejné nutnosti konfiskovat i více než polovinu našich příjmů, byť si ve skutečnosti pouze kupují hlasy ve volbách! Adam Smith žil ve zlatém věku pašeráků, a tak věděl, že od určité míry vede zdanění pouze k obcházení daní, nazývanému podzemní, skrytou a šedou ekonomikou či přímo černým trhem. Ale třeba tady v Praze takové věci vůbec neznáte...) Je přirozené, že soukromý investor použije svůj kapitál k zisku nejlepšího zhodnocení pro sebe sama, ale všimněme si pozorně následujícího citátu:

„... jako v mnoha jiných případech, vede ho tu jakási neviditelná ruka, aby napomáhal k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde. [...] Tím, že jde za svým vlastním zájmem, prospěje mnohdy zájmu společnosti účinněji, než když mu chce opravdu prospět. Nikdy ještě, pokud vím, neudělali mnoho dobrého lidé, kteří předstírali, že provozují nějakou činnost pro dobro společnosti.“

Jinými slovy, tato „snaha každého jednotlivce zlepšit si své životní podmínky“ spontánně na volném trhu zaručí, že bude dosažen i veřejný zájem. Milton Friedman má na toto dva aforismy: Abyste se měli dobře, musíte páchat dobro pro druhé. A přesný opak toho prvního – zakladatelé Spojených států amerických chtěli, aby Amerika a Američané dělali dobro – a měli se z toho potom dobře!

Pozor, zlý politik

Jedinou alternativou soukromých investic je vzhlížení k vládě coby investorovi. Jak je vidět z následujícího citátu, Smith nebyl ani v nejmenším nadšencem takového kroku:

„Státník, který by se pokusil nařizovat soukromým osobám, jak by měly použít svého kapitálu, nejenže by bral na sebe naprosto zbytečnou starost, ale osoboval by si pravomoc, jakou nelze bez nebezpečí svěřit nejen žádnému jednotlivci, ale ani celé nějaké radě, a která by nebyla nikde tak nebezpečná jako v rukou člověka, který by byl tak pošetilý a troufalý, že by se cítil povolán ji vykonávat.“

Soukromý investor pod ochranou zákona bere také v potaz mnohem delší období než krátkozraký politik, jehož Smith pohrdavě nazývá jako:

„... záludného a mazaného tvora, [...] jehož rozhodnutí se řídí okamžitým stavem věcí.“

(A to řekl v roce 1776, dlouho předtím, než se politikové zprofesionalizovali!)
Bohatství národů je přímo prodchnuto touto nedůvěrou. Tak například:

„Je to tudíž od králů a ministrů krajně neomalené a opovážlivé, chtějí-li dozírat na to, aby jednotlivci šetřili [...] Největšími rozhazovači ve státě jsou [vždy a bez jediné výjimky] přece právě oni sami. ... Nebude-li stát přiveden na mizinu rozhazovačností jejich, rozhazovačnost poddaných jej na mizinu nepřivede nikdy.“

A tak Smith nakonec doporučuje zrušení skoro všech merkantilistických omezení investic, zaměstnanosti, výroby a zahraničního i domácího obchodu. Co potom zůstane, už je jen

„... jasn[ou] a prost[ou] soustav[u] přirozené svobody [, která] [k]aždému člověku, pokud neporušuje zákony spravedlnosti, [...] ponechá naprost[ou] volnost, aby sledoval své zájmy, jak sám chce, a aby svou prací a kapitálem konkuroval práci a kapitálu kteréhokoli jiného člověka [...] Panovník je úplně zbaven jedné své povinnosti, která musí s sebou vždycky nést nebezpečí nesčetných omylů, snaží-li se ji vykonávat, a k jejímuž řádnému plnění nikdy nemůže dostačovat žádná lidská moudrost ani vědomosti ...“

Omlouvám se za délku tohoto citátu, ale nad jeho hloubkou bychom se měli více zamyslet. Je v něm již obsažena pozdější Hayekova myšlenka, že veškeré relevantní informace jsou natolik roztržité a roztroušené, že jediné otevřená tržní konkurence je s to je posbírat a zužitkovat. (Anebo si někteří z vás opravdu myslí, že politikové vědí všechno nejlépe?)

Smith coby praktický Skot samozřejmě nevěřil, že by se tato „prostá soustava přirozené svobody“ mohla plně uskutečnit ještě před branami utopického ráje. Uvědomoval si například, že oni „záluční a mazaní tvorové“, známí pod jménem politik, se vždy budou plést do cesty. Jeho optimismus však pramenil z moci trhu překonat tyto překážky.

„Ale i když svou rozhazovačností vláda přirozené spění Anglie k bohatství a k vzdělanosti jistě zpomalila, přece jen je nemohla zastavit.“

A Smith pokračuje:

„Již sama záruka, kterou každému ve Velké Británii dávají zákony, že sám sklídí plody své vlastní práce, stačí způsobit rozkvět kterékoli země navzdory ... [stovkám] nejapných překážek, jimiž hloupé lidské zákony brání až příliš často jejímu působení...“

Dnes by bezpochyby vyřkl podobný verdikt nad Evropskou unií, jejíž „záluční a mazaní“ činovníci nikdy nepřestávají ve tvorbě tisíců „nejapných“ regulací práce i kapitálu ve dvanácti jazycích. Pro mě coby klasického liberála je Smithova doktrína skvostná tím, že představuje svobodu a hospodářský růst jako navzájem se doplňující a podporující součásti pracující ruku v ruce. Nemusíme si mezi nimi volit! Ne že by si Smith zasloužil obvinění z podpory systému *laissez-faire*, parodovanému jako „stát v roli nočního hlídače“. Ve své chvále „prosté soustavy přirozené svobody“ nakonec upřesňuje tři důležité vládní funkce. Tou první je národní obrana, kterou považuje za „důležitější než nadbytek“. Druhou je výkon práva:

„... povinnost chránit pokud možno každého člena společnosti před bezprávím nebo křivdou ze strany některého jiného jejího člena...“

(Smith by byl býval varoval naše ruské přátele roku 1990, že svobodné trhy nebudou fungovat ve vakuu, nýbrž budou potřebovat silnou právní stránku garantující vlastnická práva oproti síle a podvodu.)

Třetí úlohou vlády je zajištění veřejných prací, které nemohou být ziskově soukromou iniciativou – jako například silnice či mosty na nichž je nemožné vybírat mýtné. Zajímavějším příkladem je pak podpora škol coby protiváhy ohlupujícího efektu nudné, opakující se práce v pokročilé dělbě práce. Ačkoli jsou tak daně obhajitelné v případě školství, Smith přitom specifikuje, že část nákladů na školství by měla nést studentova rodina.

Čemu nás dnes může Adam Smith naučit

Než se zaměříme na odkaz *Bohatství národů* dnešku, musím se přiznat k opomenutí více než poloviny Smithova velkého díla. Nezmínil jsem žádnou z jeho rozsáhlých diskusí teorie hodnoty, peněz, veřejných výdajů, daní či výnosu z půdy, z nichž bohatě čerpali pozdější autoři. Doufám však, že je z mých dosavadních slov patrné, že Smithovo velkodílo je prvním uceleným zobrazením spořádaného, avšak dynamického a samopřizpůsobujícího se systému hospodářství, v němž rostoucí výroba, zaměstnanost, investice a obchod jsou dohromady spontánně protkány sítí dobrovolných směn na otevřených trzích. Řečeno větou Hayekem tolik milovanou: Je to výsledek lidského činu (*human action*), nikoli lidské konstrukce (*human design*). Hospodářství je sceleným systémem dobrovolné spolupráce skrze konkurenci. Dodnes je modelem, z něhož by si mnohá či snad každá vláda mohla vzít příklad v tomto podivném světě. Ať žije globalizace!

Pokud nám svoboda domácího a zahraničního obchodu nabízí takové možnosti rostoucí prosperity, jak to, že nám mohou protiglobalističtí demonstranti stále nabízet obrázky chudoby z obrovských částí světa? Smithův kouzelný elixír dělby práce a snahy každého zlepšit si své životní podmínky je snad dostatečně jednoduchý, aby ho pochopil a namíchal i vůdce té nejzaostalejší země. Proč je tedy elixír bez účinku ve většině afrických či blízkovýchodních zemí?

Jednoduše řečeno, v těchto oblastech naprosto chybí bezpečné vlastnické právo. Dokud nemá chudáš a často ani boháč v Afganistánu či Palestině zajištěnu bezpečnost své osoby, rodiny či majetku, jak po něm může někdo očekávat, že se bude věnovat práci, střádání či investicím ve jménu budoucnosti? Protipólným příkladem je Hongkong, kde se pustá holá skála bez přírodních zdrojů rozvinula od počátečních platů jedné misky rýže denně až po dnešní běžné zajištění životního standardu západní Evropy. Počet obyvatel Hongkongu se přitom jen za mého života více než zdesetinásobil. Bezpečná vlastnická práva a svobodné trhy zajistily podobný úspěch i ostatním asijským „tygrům“. Například Tchaj-wan dnes nabízí životní úroveň alespoň deseti- či dvacetinásobnou oproti Číně, se kterou má etnický stejný obyvatelstvo. Svobodný obchod je to nejbližší zázračnému léku pro všechny bolesti světové chudoby tím, že rozšiřuje a usnadňuje přístup k nerovně rozděleným darům božské prozřetelnosti. Žádná stabilní země, která může poskytnout zahraničním investorům bezpečné útočiště, nemusí dlouho čekat na příliv investic. Pokud zaostalé země chtějí uspíšit tento proces, musejí udržovat nízké daně a vytvořit tak pobídky nadnárodním firmám ke vzdělávání pracovníků k dělbě práce. Přesně toto dělali osvícení kapitalisté v Anglii 19. století.

Ať se tedy protiglobalističtí demonstranti vrátí domů a křičí na své vlastní vlády. A nejlépe ať jim předají kopii této přednášky! V moderní terminologii stačí, aby začal přechod k volnému tržnímu hospodářství s omezenou pravomocí vlády, která dokáže prosadit právní vlastnická práva a osobní bezpečnost, dodržování smluv a zabránění podvodům či užití síly.

Je velká škoda, že narozdíl od ignorantských sloganů protikapitalistických demonstrantů nemá kapitalismus dobré PR oddělení. Ještě horší však je pozorovat, jak se mnoho evropských vlád ve své neznalosti snaží očistit své špatné svědomí zvyšováním

zahraniční pomoci bez jakýchkoliv záruk od přijímacích vlád, že by se snažily pomoci si samy zvětšováním role trhu. Tato politika není ničím jiným než krátkozrakou podporou navěky pokračující chudoby.

Svoboda volby

Od konce poslední války v roce 1945 snížily rozvinuté i rozvojové země cla a jiná omezení dovozu až o 90 % ve snaze urychlit hospodářský růst. Výsledné dvacetinásobné zvýšení mezinárodního obchodu se tak stalo motorem patnáctinásobného zvýšení světového bohatství. Podívejme se krátce na některé výdobytky globální ekonomiky. Jedna desetina světového obyvatelstva navštíví alespoň jednu zahraniční zemi každý rok. Za posledních pět let se čas provolaný mezinárodními hovory více než zdvojnásobil z půl miliardy hodin na více než miliardu. Třiminutový telefonát z New Yorku do Londýna zlevnil (přepočteno na dolar roku 1990) z 250 dolarů v roce 1930 na 50 dolarů v roce 1960 na pouhou třetinu dolaru v roce 1999. Za absolutními čísly růstu mezinárodního obchodu se však také skrývá obrovská kvalitativní změna v předmětu obchodu. Donedávna obíraly rozvinuté země ty méně rozvinuté hlavně o suroviny: ještě v roce 1965 tvořily suroviny 85 % vývozu rozvojových zemí, zatímco jen o 30 let později to byly ze 70 % již zpracované výrobky. Odkud se na to vzal kapitál? Roku 1997 překročily přímé zahraniční investice hranici 400 miliard dolarů ročně, což byl ve stálých cenách čtrnáctinásobek úrovně před dvaceti lety. Protikapitalističtí agitátoři se rádi zaměřují na zbývající ostrovy chudoby. Bohužel neexistují žádné přesné metody měření velkých pokroků ve výživě, vzdělanosti, zdraví či úrovni bydlení pro čím dál větší části světového obyvatelstva, která se dostala do toho, co bych nazval zavlažovacím systémem mezinárodního obchodu založeného na Smithově domácí a geografické dělbě práce. A tento příznivý proces zdaleka neskončil.

Především však spojuje svobodný obchod v míru celé národy a jejich obyvatelstvo, jak ukazuje můj poslední citát z Adama Smitha.

„Kdyby se všechny národy řídily osvědčeným učením o volném dovozu a vývozu, podobaly by se v tomto směru všechny státy, ve které se rozpadá jeden velký světadíl, provinciím nějaké velké říše.“

Nakonec mi dovolu krátké konstruktivní varování následníkům Tálibánu a všem podobným režimům v Asii, Blízkém východě a Africe.

Máte svobodu volby. Samozřejmě, že takovýto vývoj povede k narušení současného způsobu života. Adam Smith toto věděl již v roce 1776 a apeloval, aby se svobodný obchod zaváděl „jen pozvolna“, aby se umožnilo přirozené přizpůsobení. Jestliže se však skupiny jednotlivců či celé země rozhodnou pro pokračování starých pořádků, nebudou moci nikomu vyčítat, když se jim i nadále bude „bohatství národů“ vyhýbat.

Adam Smith

aneb Zrození ekonomie z ducha morální filosofie

Ján Pavlík

Vážené dámy a pánové,

nemohu si odpustit, abych v souvislosti s vydavatelským počinem našeho Liberálního institutu, jímž se českému čtenáři dostává do rukou nové vydání českého překladu *Bohatství národů*, neodcitoval dva nejslavnější výroky oslavující význam tohoto fundamentálního díla ekonomické vědy. Autor prvního z nich, anglický historik H. T. Buckle (jehož dílem se mimochodem zabýval i Tomáš Garrigue Masaryk) říká doslovně, že „vezmeme-li v úvahu důsledky *Bohatství národů*, jedná se pravděpodobně o nejvýznamnější knihu, jaká byla kdy napsána v dějinách lidstva. Tento samotářský Skot uveřejněním jediné knihy přispěl víc ke štěstí člověka, než dovedlo spojené úsilí všech státníků a zákonodárců, o nichž dějiny zachovaly spolehlivé zprávy“.

V podobném duchu vyslovil v roce 1796 své proroctví i německý badatel Christian Kraus, podle nějž „žádné knize od Nového zákona nebylo souzeno vyvolat tak blahodárné účinky, jaké vyvolá *Bohatství národů*, jakmile bude lépe známo“; F. A. Hayek k tomu dodává, že Kraus možná ani tak moc nepřeháněl. Je pozoruhodné, že Krausův výrok je relevantní i dnes – mnohé věci by jistě vypadaly lépe, kdyby se hospodářští politikové a jiní odpovědní činitelé hlouběji seznámili se Smithovým dílem a neodbývali je pod průhlednou záminkou, že je již překonané.

Nadšené přijetí, s nímž se *Bohatství národů* setkal u Smithových současníků i později, bylo ovšem velkou měrou způsobeno skutečností, že Smith byl v době jeho vydání již slavným filosofem, autorem díla *Teorie mravních citů* vydaného v roce 1759, jež představuje vrcholný stupeň vývoje britské morální filosofie. O způsobu, jímž se u Smitha sjednocuje filosofický a vědecký přístup, řekl Američan Simon Patten, že Smith byl „posledním moralistou a prvním ekonomem“. Smithův přechod na pozici ekonomické vědy lze nejlépe ilustrovat jeho srovnáním s fyziokraty, pro něž přirozený řád tržního hospodářství je řádem ideálním, který se poté, co jej odhalí geniální badatel, má uskutečnit pomocí osvíceného despotismu. Pro Smitha naopak je přirozený řád již spontánně vzniklou skutečností, která podobně jako životní síla v organismu vítězí nad umělými překážkami, které mu vláda staví do cesty; politická ekonomie tudíž u Smitha přestává být odvětvím právní filosofie, postulující to, co má být, a nabývá charakter přírodní vědy, založené na rozboru a pozorování toho, co je.

Nicméně ze skutečnosti, že Smith zanechal kromě toho i významné filosofické dědictví, plyne dvojitý možný přístup k *Bohatství národů*: lze je považovat za dílo ryze vědecké, které jako takové ve svých tvrzeních vůbec nezávisí na té nebo oné filosofii, a tudíž ani na filosofii samotného jeho autora; v souladu s tím je pak můžeme číst a studovat, aniž bychom se zabývali Smithovou filosofií. I tehdy je kniha nesmírně cenným zdrojem poznání spontánního řádu trhu a zejména nás uchvátí způsob, jímž Smith zachytil jediným harmonickým pohledem nekonečnou rozmanitost hospodářského světa.¹

Avšak mnohem hlubšího poznání podstaty fungování tržního řádu se nám dostane tehdy, když studujeme *Bohatství národů* v kontextu Smithova díla jako celku, zejména pak v kontextu těch jeho filosofických spisů, v nichž rozvinul teorii spontánní geneze mravního

¹ Srv. Charles Gide, Charles Rist, *Dějiny nauk národohospodářských*, Díl I., 2. vydání, Jan Laichter, Praha 1928, str. 120.

řádu a gramatického řádu jazyka, jakož i filosofická východiska své metody, kterou uplatnil v samotném *Bohatství národů* a která je známá jako metoda teoretické historie či racionální rekonstrukce. O tom, že právě tento druhý přístup ke Smithovu dílu je velmi důležitý právě nyní – kdy jaksi nejistě kráčíme po cestě z komunistického či socialistického nevolnictví – svědčí i fakt, že sir Joseph Keith poté, co v roce 1979 převzal úřad ministra průmyslu ve vládě Margaret Thatcherové, poslal svým úředníkům seznam „povinné četby“, na němž byla kromě *Bohatství národů* i Smithova *Teorie mravních citů*.² (Zde nezbývá než si povzdechnout: Kéž bychom i my měli někdy tak inteligentní ministry!)

Uvedme alespoň několik příkladů toho, jak znalost Smithovy morální filosofie prohlubuje poznání tržního řádu, podané v *Bohatství národů*. Hlavním závěrem Smithova ekonomického zkoumání je teoretický obraz kapitalismu jakožto kvaziorganického systému, který si nejenom vytváří své jednotlivé funkční orgány v procesu diferenciaci, nýbrž je schopen i rozšířené sebereprodukce neboli růstu. Tento růst se uskutečňuje tak, že jednotlivé ekonomické procesy probíhající uvnitř systému mají ve svém souhrnu za následek kvantitativně rozšířené znovuuustavení mezitím zaniknuvších výchozích podmínek fungování systému jako celku, takže lze říci, že pohyb rozšířené sebereprodukce má tvar spirály. Třebaže je pohyb rozšířené reprodukce výsledkem mnoha miliónů lidských svobodných činností, z nichž každá je účelově orientována k realizaci vlastního zájmu jednatelického subjektu, probíhá tento pohyb podle Smitha ve svém celku ryze kauzálně, přímo se strojovou nevyhnutelností, aniž by byl v celkové struktuře svého fungování výsledkem lidského účelového vědomí.

Mimochodem řečeno, tím, že objevil princip pozitivní zpětné vazby, který se v tomto pohybu uplatňuje, stal se Smith předchůdcem kybernetiky, obecné teorie systémů, synergetiky, teorie autopoiesy, prigoginovské koncepce disipativních struktur atd. Pokud Smith přesto zůstává terčem vtipů, děje se tak jen mezi těmi „ekonomy“ (i ne-ekonomy), kteří „dosud nepřišli na to, že hlavním úkolem každé vědy zabývající se tržním řádem musí být analýza sebeuspořádávajících procesů“.³

Smith ovšem ví, že strojové fungování kapitalistického systému (v souvislosti s nímž se oprávněně mluví o tržním mechanismu či dokonce o soustrojí svobody) podstatně závisí na jisté mimosystémové podmínce, jež spočívá v tom, že jednatelští lidé dodržují abstraktně-formální pravidla zajišťující stabilitu vlastnictví, jeho přenos dohodou, jakož i plnění slibů a smluv. (Tato pravidla označuje Smith termínem „pravidla komutativní spravedlnosti“, aby je odlišil od distributivní spravedlnosti, která je neslučitelná s tržním řádem.) Smith zdůrazňuje, že bez dodržování těchto pravidel by se veliký stroj tržního řádu okamžitě rozpadl v atomy.

Důležitou otázku geneze a legitimacy těchto pravidel nemůže samozřejmě teoretická ekonomie zodpovědět; je s to je traktovat pouze jako daný předpoklad objektu svého zkoumání. Právě v tomto bodě tedy *Bohatství národů* odkazuje na filosofický přístup *Teorie mravních citů*, v níž Smith podal velice fundovanou koncepci ryze spontánní geneze pravidel komutativní spravedlnosti. Přesněji řečeno, rozvíjí zde Humovu tezi, podle níž pravidla spravedlnosti nevznikla na základě našeho rozumu, a ukazuje způsob, jak se ona pravidla vyvinula bez účasti našeho účelového vědomí z elementární lidské schopnosti prožitku sympatie neboli empatického vcítění do citových prožitků našich bližních; ukazuje též, že hlavním zprostředkujícím mezičlánkem v tomto vývoji je rovněž spontánní konstituce schopnosti člověka hodnotit své vlastní jednání z pozice nestranného pozorovatele. Je třeba dodat, že ani dnes se při řešení otázky původu a vývoje mravních a gramatických pravidel neobjedeme bez účasti filosofie, neboť ani empirická sociologie, psychologie či etologie

² D. D. Raphael, *Adam Smith*, přel. S. Raková, Argo 1995, str. 7.

³ Friedrich A. Hayek, *Osudná domýšlivost*, Sociologické nakladatelství, Praha 1995, str. 158.

nejsou schopny rekonstruovat vznikání oněch pravidel „zevnitř“, tak jak to činil Smith; důležitým metodickým instrumentem zde doposud zůstává Smithův teoreticko-historický přístup, který umožňuje překlenovat chybějící empirická fakta poznatky získané introspektivním vhladem do nutných a obecných struktur lidské mysli.

Lze se oprávněně domnívat, že metoda použitá Smithem v *Bohatství národů*, spočívající v empiricko-vědeckém vysvětlení toho, co je (jde konkrétně o organické spojení strukturální a genetické explanace), a nikoliv tedy ve filosoficko-spekulativním stanovení toho, co má být, má svůj původ již v *Teorii mravních citů*, v níž Smith musel najít objasnění způsobu, jímž se mravní pravidla utvářejí, aniž by přitom byla „výsledkem úvah našeho rozumu“. Pokud totiž mravní pravidla nevytváří rozum, nelze je ani apriorně poznávat či dedukovat z nějakých evidentních axiomů, jak se domnívala novověká racionalistická metafyzika i racionalistická teorie přirozeného práva;⁴ je možné pouze empiricky objasnit jejich spontánní genezi, což implikuje, že Smithova mravní filosofie neformuluje apriorní tvrzení, jež by určovala, jak by měli lidé jednat, nýbrž ukazuje příčiny toho, že lidé dodržují zmíněná mravní pravidla ve svém skutečném jednání. Jednoduše řečeno, Smithova mravní filosofie nevyjadřuje mravní ideál, nýbrž vysvětluje mravní skutečnost.⁵

To ovšem zdaleka neznamená, že Smithova morální filosofie se redukuje na pouhou pozitivní či empirickou vědu. Vždyť rozhodnutí, že v určité oblasti poznání se musíme zříci metafyzicko-spekulativních přístupů ve prospěch empirického poznání, se děje nikoliv v rámci empirické vědy samotné, nýbrž v oblasti filosofie, která jediné je s to definovat pravdu – jak známo, samotná základní věta empirismu, podle níž zdrojem veškerého poznání je zkušenost, není empirickým tvrzením. Jinými slovy, ve Smithově filosofování dochází k tomu, že si filosofie uvědomuje a stanovuje hranice své vlastní působnosti, čímž vymezuje prostor pro empirickou vědu, do něž ani ona sama ani žádná jiná filosofie nesmí vstoupit; z onoho empiricko-vědeckého traktování mravní, resp. ekonomické skutečnosti se tak vylučuje různost přístupů, daná růzností a vývojem filosofických koncepcí.

To, že Smithovo myšlení neopouští sféru „ryzí“ filosofie, se projevuje mj. i tím, že v *Teorii mravních citů* můžeme najít i explicitní potvrzení, že neviditelná ruka, která se v *Bohatství národů* objevuje bez přívlastku, je neviditelnou rukou Boží prozřetelnosti. Podle Smitha Bůh prozřetelně vložil do lidské přirozenosti tak přesně vymezený soubor sklonů a mravních citů, že lidské jednání jimi determinované vede v dějinách s přímo strojovou automaticností k naplnění samotným lidem neznámého Božího účelu, jímž je ustavení a fungování kapitalismu. (O tomto účelu se lidé dozvědí teprve tehdy, až Adam Smith napíše *Bohatství národů*.) Nalézáme zde pozoruhodnou metafyzicko-teologickou legitimizaci kapitalismu, ne nepodobnou Leibnizově tezi, podle níž tento svět je nejlepším z možných světů.

⁴ Pokud někteří autoři (jako např. citovaný D. D. Raphael) soudí, že v *Teorii mravních citů* stojí Smith na přirozenoprávní pozici, jedná se o nedorozumění. Přirozenoprávní pojetí je totiž buď založené na racionalistické metafyzice, anebo vůbec neexistuje jako konzistentní koncepce. Důvodem onoho nedorozumění jsou Smithovy výroky o obecných rysech a principech lidské přirozenosti, ale jen proto, že Smithovi „přirozenoprávní“ vykladači si neuvědomují, že při určování těchto rysů a principů Smith (a již před ním Hume) anticipoval pozdější Husserlovu fenomenologickou metodu „zřetí podstat“, která umožňuje (zejména v rámci introspekce neboli vnitřního vnímání) uchopit obecné a podstatné charakteristiky lidské mysli bez použití spekulativní dedukce. (O vztahu Smitha a Huma k fenomenologii viz W. P. D. Wightman, Introduction, in: Adam Smith, *Essays on Philosophical Subjects*, ed. by D. D. Raphael, A. S. Skinner, Liberty Fund, Indianapolis 1982, str. 65.)

⁵ Je příznačné, že mravní skutečnost (charakteristická tím, že mravní pravidla reálně normují činnost miliónů lidí) vystupuje u Smithem ovlivněného Hegela v jeho *Fenomenologii ducha* jako vývojově vyšší stupeň vědomí, než je kantovský apriorismus, jenž v mravní sféře stanovuje pouze to, co má být.

Pokud by někdo považoval metafyziku či teologii za něco nepřístojného, je možné ho hned uklidnit poukazem na skutečnost, že převážná většina tvrzení *Teorie mravních citů* je plně slučitelná s moderním evolucionismem. Boží prozřetelnost lze totiž *mutatis mutandis* nahradit autopoietickou tendencí přírody, projevující se spontánní genezí stále komplexnějších řádů a systémů – tato tendence v daných podmínkách vede v zásadě ke stejnému uspořádání, jaké si stanovuje za cíl Smithova Boží prozřetelnost. Dokladem zmíněné slučitelnosti je i pečlivě dokumentované Hayekovo tvrzení, že to byla právě četba Smithovy *Teorie mravních citů*, jakož i jeho *Úvah o prvotním formování jazyků*, co přivedlo Charlese Darwina k rozhodujícímu kroku směrem k evoluční teorii.⁶

Mohli bychom mluvit ještě o mnoha aspektech propojení mezi *Bohatstvím národů* a *Teorií mravních citů*, např. o tom, co naznačil můj vážený předřečník lord Harris, že totiž morální filosofie Adama Smitha usvědčuje z nepravdivosti a zlomyslné zaujatosti ony výtky na adresu Smitha i klasického liberalismu vůbec, podle nichž liberalismus redukuje člověka na egoisticky kalkulujícího maximalizátora užitku známého jako *homo economicus* atd. atd.⁷ Nebudu však nadále zneužívat ctěnou pozornost publika a omezím se v závěru pouze na krátkou zmínku o estetické dimenzi Smithovy filosofie a o její relevanci vůči liberální ekonomii.

Smith tvrdí, že pokud se v rámci teoretického systému nalezne sjednocující princip, který umožní propojit velké množství mnohotvárných a zdánlivě nesouvisejících jevů, vyvolává promýšlení onoho systému zvláštní citovou reakci – obdiv. Jelikož se obdiv zaměřuje na jednotu v mnohosti, což je klasické pojetí harmonie, je jednoznačně estetickým citem. Jeho objektem však není prostá smyslová krása, nýbrž krása nadsmyslná, kterou kdysi objevil Platón a kterou sám Smith srovnává s krásou hudební kompozice, jež je také přístupná pouze našemu intelektu. My můžeme pouze dodat, že Smithův teoretický systém, rozvinutý v *Bohatství národů*, se vyznačuje touto nadsmyslnou krásou v nejvyšší možné míře a že mnozí lidé se stali liberály – a zcela jistě také stanou liberály – nikoliv snad z lásky k mamonu a ke kapitalistům, nýbrž právě v důsledku estetického prožitku obdivu vyvolaného harmonií Smithových myšlenek.

⁶ Friedrich A. Hayek, *Osudná domýšlivost*, str. 157.

⁷ Podle Smitha se člověk, „ve své přirozenosti líný“, začne chovat ekonomicky až pod vlivem spontánně vyrostlých institucí, jako jsou trh a soukromé vlastnictví. (Srv. F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, 1948, str. 11-13; též Ján Pavlík, On Hayekian „False Individualism“ and Its New Sources, in: *E-LOGOS – Electronic Journal for Philosophy/2001*, (<http://nb.vse.cz/kfil/elogos/ethics/Pavliki-01.htm>).

Ohlas Adama Smitha u českých ekonomů

František Vencovský

Při přípravě tohoto vystoupení jsem si jeho téma konkretizoval do hledání odpovědi na otázku, jak čeští ekonomové přijali Adama Smitha, jak na něho reagovali, co pro ně znamenal – zejména jak je ovlivnil a jaký posun vyvolal v jejich myšlení. Odpověď není ani zdaleka jednoznačná. České ekonomické myšlení totiž procházelo různými politickými a vůbec společenskými etapami a – což bylo rozhodující – brzy se rozcházelo do různých názorových proudů, které se navzájem i střetávaly. Zmíním se stručněji o počátcích této historie, jak se k nám Adam Smith dostal, a pak podrobněji o tom, jak byl u nás přijímán mezi první a druhou světovou válkou, tedy v době, kdy došlo k prudkému rozmachu vlastního českého ekonomického myšlení.

Do povědomí našich ekonomů se dostal Adam Smith teprve v druhé polovině 19. století, tedy téměř sto let poté, co vyšlo jeho *Bohatství národů*. Neboť teprve tehdy politické poměry v Rakousko-Uhersku umožnily, aby se začalo vytvářet institucionální prostředí, ve kterém se rodila a rozvíjela česká ekonomická věda. Vždyť teprve v roce 1877 začal nestor českých ekonomů Albín Bráf přednášet národní hospodářství česky na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě; teprve v roce 1882 byla tato univerzita rozdělena na českou a německou část a začala se na právnické a filosofické fakultě tzv. české univerzity pěstovat česká ekonomická věda; teprve na počátku druhé poloviny 19. století začaly vycházet česky vědecké práce.

V roce 1861 to byl časopis Právník, který přinášel i články z ekonomické oblasti a teprve v roce 1895 byla založena Česká národohospodářská společnost, která pořádala přednášky k nejrozličnějším tématům ekonomické vědy i k aktuálním otázkám. Z jejího podnětu začal v tomto roce vycházet *Obzor národohospodářský* s podtitulem „Časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálně politickým“.

Tak Adam Smith vstoupil do českého vědeckého světa teprve v době, kdy v jiných zemích už měl své pokračovatele, kteří na něm stavěli nebo dotvářeli některé jeho myšlenky. Bylo to v době, kdy v ostatní Evropě už vznikaly i nové ekonomické směry – zejména historická škola, přicházeli sociální reformátoři, marxismus, první marginalisté atd. Vznikla tak ve vztahu ke Smithovi citelná mezera mezi vědou v Čechách a v ostatní Evropě. Ucelené studie, které by podrobněji seznamovaly s Adamem Smithem a které by tuto mezeru zaplňovaly, byly tedy vzácné.

Snad jejich prvním autorem byl Max Wellner, když v roce 1862 v druhém ročníku časopisu Právník uveřejnil dvě obsírné stati *Soustava Smithova a reakce proti ní* (str. 407–412, str. 417–425). Jak už titul naznačuje, byl jejich obsahem nejen přehledný výčet hlavních Smithových názorů, ale i celkem podrobný výčet ekonomů a filosofů, kteří Smitha přijímali nebo odmítali. Byla to v tehdejší době u nás mimořádně cenná informace o aktuálních proudech v tehdejší světové ekonomické myšlení.

Další přehlednou informaci o Adamu Smithovi přinesl v roce 1870 Riegerův *Slovník naučný* – v té době obdivuhodné ušvakové průkopnické dílo v české odborné literatuře. Autorem podrobného výkladu byl právník a ekonom Karel Bürgel, který – až snad nadšeně – uvedl a ocenil Smitha: „Tyto myšlenky způsobily takřka úplnou revoluci ve všech běžných názorech ekonomických, a Smith takto tvoří skutečnou epochu v celistvé historii lidské vědomosti, ano myšlenky v jeho díle vyslovené, ač jednak více vyvinuty jednak částečně změněny, podnes ještě jsou stěžejním základem posavadních teorií ekonomických.“

A posledním uceleným a velmi detailním pojednáním o Smithovi – ještě z doby rakousko-uherské monarchie – byla v roce 1905 studie Albína Bráfa v proslulém a dosud nepřekonaném 28svazkovém *Ottově Slovníku naučném*. Albín Bráf zde ne pouze vykládá, ale spíše analyzuje myšlenkové základy Smithova individualismu. Zdůrazňuje, že Smith „*důvěřuje optimisticky, že účinkováním individuálních snah, bez zasahování upravujících, donucujících a zabráňujících působnosti státu, dosáhne se nejlepšího prospěchu všeobecného*“. Bráf v tomto výkladu Smitha jde dál a přehledně uvádí, jednak v čem se odchyluje od fyziokratů, zejména Turgota a jednak v čem se od něho odchýlili nebo ho doplnili a na něho navazovali pozdější ekonomové, zejména Malthus, Ricardo, Mill, Hume, jak z něho čerpali i socialisté. Byl to tedy od Bráfa pohled na Smitha zasvěcený, vědecky korektní a objektivní; byl vlastně i zřetelným svědectvím vysoké úrovně, jaké v tak krátké době dosáhla česká ekonomická věda.

Bráf velmi ocenil Adama Smitha, zejména kategoricky vystupoval proti extrémním názorům, které začaly odmítat liberalismus. Píše například: „*Zamýšlím obrátiti se polemicky proti některým domácím odpůrcům jeho, protože naprosto nemohu souhlasit se způsobem, jakým se u nás nyní namnoze bojuje proti liberalismu... Stalo se již křiklavou, nechutnou módou nemluvit o liberalismu jinak nežli jako o nauce nějaké k tomu jen chytrácky vymyšlené, aby sloužila zisku kapitalistů a vůbec byla podnoží prospěchářskému pachtění lidí hospodářsky silných, aby podpirajíc jejich převahu zastírala rouškou zásad bezcitné tužby vykořisťovací*.“ Bráf si byl totiž vědom toho, jak jednostranně se u některých politiků a ekonomů vykládal Smithův individualismus. Píše: „*V praxi žádného u států vzdělaných liberální princip do všech důsledků proveden nebyl, sami spoluzakladatelé jeho ekonomičtí připouštěli organizující vliv státní moci v oboru školství a dopravnictví. Adam Smith byl též ochoten připouštěti výminky, teprve jeho epigonové v tzv. manchesterství šli do bezvýminečné důslednosti. Nyní se meze platnosti liberálního principu všude spíše zužují než rozšiřují*.“ (Život a dílo, díl II, 1923, str. 133 a 140).

Kromě těchto ucelených studií a informací o Adamu Smithovi se začaly stále častěji objevovat dílčí pohledy, názory nebo stanoviska ekonomů i filosofů, kteří při práci na určitém tématu nemohli Smitha obejít a buď jím argumentovali nebo k němu měli určité výhrady.

Zcela odmítavé stanovisko ke Smithovu individualismu měl právě v době, kdy ho u nás jiní přijímali, ekonom a právník, nadšený propagátor družstevního hnutí František Ladislav Chleborad. V roce 1869 vydal knihu *Soustava národního hospodářství politického*, jejíž myšlenkovou osou je představa, resp. požadavek takového hospodářského řádu, který bude realizovat hmotné i mravní povznesení národa, který bude budován zejména na vzájemné družstevní svépomoci a solidaritě, aby nebylo bohatých a chudých. Chleborad uvádí Adama Smitha jako „zakladatele individualismu a školy manchesterské“, že v jeho pohledu na svět „*vyvinula se idea o absolutní svobodě trhu a nutnosti nevměšování vlády v hospodářství zvláště. Vláda má přenechat všem přírodě a dostojí úplně povinností svým ochraňujícím vlastnictví a osobu*“. Označuje však Smithův přístup při zkoumání původu a příčin bohatství národů za „*základní omyl celé soustavy. Chce hledati toliko příčiny následků; o zákonech mravních přirozený poměr tento ovládajících bádati nehodlá*.“ Oceňuje u Smitha, když poznal, že „*těžiště blahobytu národů leží v lidu naproti vládě*“, ale vytýká mu, že „*způsob, jakým chtěl uskutečniti princip svůj, byl převrácen, totiž vykoupení svobody trhu otroctvím průmyslu*“ (1869, str. 123). – Chleboradovy výhrady proti individualismu a „škole manchesterské“ jsou kategorické a jsou podávány velmi emočně. „*Kážic zákon nevměšování a nevkládání vlád do věci soukromohospodářských, zastává výlučné zájmy podnikatelstva proti dělnictvu. Podnikatelstvo zesílené mocí politickou stojí na zlatých nohou a jest hotovo odhoditi berli však za podmínky, aby nesmělo ji zdvihnouti vysílené, spotřebované a sešlé dělnictvo*.“ (1869, str. 134). Pro Chleborada musejí být základem hospodářské soustavy mravní zásady národní soudržnosti, pospolitosti, vzájemní pomoci. „*Proto jsem nemohl považovati zákony hospodářské za zákony přirozené ve smyslu přírodních, kterémužto základnímu omylu Smithovu nevyhnul se ani Bastiat*.“ (1869, str. 171). – Chleboradovy

úvahy o hospodářském a politickém systému, a tedy jeho principiální odmítnutí Adama Smitha byly v historii českého ekonomického myšlení ojedinělé, a to tím spíše, že odmítal i jakoukoliv verzi socialismu (1869, str. 149–160).

České ekonomická věda v době před první světovou válkou kulminovala v pracích Jana Kolouška. Jeho hlavní obšírné dílo „Systém národního hospodářství“ z roku 1908 je výrazem uznání tehdejšího stavu klasické politické ekonomie i jejího vztahu k Adamu Smithovi. Jeho výhrady ke krajnímu liberalismu, k zásadě „laissez passer, laissez faire“ odpovídaly názorové situaci českých ekonomů na přelomu 19. a 20. století. Koloušek to formuloval jasně už v úvodu ke svému stěžejnímu dílu: *„Ale co je pak svobodou a co pořádkem podle těchto názorů? Zdali je svobodou výlučné soukromé vlastnictví, které je nicméně postaveno pod zvláštní ochranu právní i státní? Jsou pozitivní právní ustanovení, jichž překročení se trestá i dle zásad liberálních národních hospodářů, opravdivým výrazem volnosti a svobody, necítí se v jistých směrech právě naopak jako těžká pouta od celých vrstev společnosti?“* (1908, str. 5).

Vznik Československa v roce 1918 vytvořil nejen zcela nový prostor, ale i nové podmínky, a dokonce i nová kritéria pro české ekonomické myšlení. Jeho vývoj se rozešel nebo spíše rozpadl do tří proudů. Bylo to 1) pokračování klasické politické ekonomie, která byla reprezentována převážně na Karlově univerzitě 2) prosazování sociálních postulátů do ekonomiky a později nástup keynesovské revoluce, reprezentované hlavně na Vysoké škole obchodní 3) vznik nové a originální národohospodářské teorie, která vznikala na Masarykově univerzitě v Brně. Docházelo i k určité mírné diferenciaci vztahů českých ekonomů k Adamu Smithovi.

Plně ho přijímal směr, který lze označit jednak jako rašínovský – blízký Rašínově rozpočtové a peněžní politice, a jednak jako Englišův – zdůrazňující výkonnost liberálního hospodářského systému. Do první skupiny patřili zejména profesor Cyril Horáček – ministr financí v roce 1919, Vilém Pospíšil – první guvernér Národní banky československé, Jaroslav Preiss – vrchní ředitel Živnostenské banky, profesor Josef Drachovský – specialista v oboru státních financí, profesor Josef Pazourek – vedoucí redaktor Ottova Obchodního slovníku. Do druhé skupiny patřili stoupenci Englišovy rozpočtové a měnové politiky, zejména profesor Vladimír Vybral – specialista v oboru veřejných financí, Miloš Horna – ředitel studijního oddělení Národní banky československé a Alois Král – z oblasti emisní politiky.

A vedle nich, nelze říci proti nim, směr, který více zdůrazňoval sociální politiku vlády a angažovanost vlády v hospodářském dění – zejména profesor Josef Macek, profesor Jan Koloušek, publicista Antonín Pimper, právník a ekonom Jaroslav Nebesář – v letech 1945 až 1952 guvernér Národní banky československé, František Modráček – propagátor družstevního hnutí, Karel Maiwald – specialista v oboru statistiky, v letech 1945 až 1947 předseda Státního úřadu statistického.

Ale i při této mírné diferenciaci všichni měli jednu společnou základnu – nesporné uznání a přijetí Adama Smitha a jeho *Bohatství národů* jako stěžejního díla v dosavadní historii politické ekonomie, jako revoluční posun v ekonomickém myšlení. Všichni si ho nesmírně cenili, citovali ho, vyzvedávali jeho nový přístup k poznávání ekonomického dění v lidské společnosti.

Mimo, resp. svérázný přístup k Smithovi měli samozřejmě čeští marxisté. Víceméně reprodukovali Marxe – co je u Smitha trvalé, v čem byl jeho myšlenkový přínos – jeho výklad hodnoty, jeho výklad vztahu mezi prací a hodnotou, jeho výklad trhu atd. Ovšem měli i zásadní výhrady – že Smith nepoznal historickou podmíněnost kapitalismu, že nespatořoval v kapitalismu pouze jeden určitý a historicky podmíněný stupeň vývoje lidské společnosti, že nepoznal historické zákony vedoucí k jinému společenskému řádu. Byli to zejména Theodor Šmeral a Antonín Kamenický (Jan Ulrych).

Hlavní názorové proudy, a to nejen v pohledu teoretickém, ale i v pohledu na praktické provádění tehdejší finanční, měnové nebo vůbec hospodářské politiky, byly spojeny s třemi osobnostmi: Alois Rašín, Josef Macek a Karel Engliš. A jaký byl právě jejich vztah k Adamu Smithovi, jak právě oni ho přijali nebo jak je ovlivnil?

U Rašína je poznání jeho vztahu k Smithovi celkem jednoduché. Rašín nebyl teoretik. Napsal knihu *Národní hospodářství*, která vyšla v roce 1922 a v úvodu k ní výslovně připomíná, že „si nečiní nároky na nějaké objevy vědecké. Chtěl jsem napsati systematický populární spis o národním hospodářství“. O Smithovi se zmiňuje pouze jednou, a to když má výhrady k jeho pojetí nebo definici národního důchodu; zdůrazňuje totiž hodnotový, cenový pohled na propočet národního důchodu (na str. 280–289). Rašín však byl praktik – liberál a demokrat; teorii hodnoty, ceny, peněz, úvěru, platební bilance, důchodu atd., převzatou od soudobých klasiků a se silným vlivem rakouské školy prosazoval do své rozpočtové a měnové praxe. Zejména jeho představa o rozsahu a struktuře státního rozpočtu byla výrazem hospodářského individualismu.

O to přímější a zřetelnější byl vztah k Adamu Smithovi v názorech Josefa Macka a Karla Engliše.

Do české ekonomické literatury uvedl komplexně Adama Smitha teprve Josef Macek. Byl si totiž vědom určité izolace české ekonomické vědy od světových autorit, když jejich poznávání bylo závislé i na jazykových bariérách. Právě Macek otevřel cestu do českého prostředí hlavním dílům obou velikánů ekonomické vědy – Adama Smitha a John Maynarda Keynese. Ve vztahu k Smithovi to bylo dvakrát – v roce 1915 a v roce 1927.

V roce 1915 vydal – vlastním nákladem – spis *Mravní názory Adama Smitha* (112 stran). Spis má dvě části – v první (strana 6 až 56) podrobně provází čtenáře Smithovou knihou *The Theory of Moral Sentiments* z roku 1759, a to podle jejího vydání z roku 1907. Není to analýza Smithových názorů ani nějaký kritický přístup. Takový úkol si Macek nedal. Je to prostě podrobný – od kapitoly ke kapitole, od stránky ke stránce – průvodce Smithovým dílem. Pouze graficky, typem písma zvýrazňuje některé Smithovy myšlenky a názory, které ho zvláště zaujaly – například definice nebo pojetí mravního jednání, ctnosti, zásluhy, odplaty, víry, spravedlnosti, lásky k vlasti atd. Zvláště zdůrazňuje myšlenky, které se staly pro Smitha později základem výkladu o mravní podstatě individualismu, například: „Každý člověk jest od přírody především a hlavně odevzdán na starost sobě samému; a poněvadž je způsobilější starat se o sebe sama než o kohokoliv jiného, jest vhodno a správně, aby se tak dělo.“ (1915, str. 22).

A celkově k Smithovu přístupu nebo spíše k jeho výkladu morálních pocitů připomíná, že Smith „neomezoval svoje zkoumání na psychologii mravů, nýbrž že dospěl již v tomto spise k stanovení pravidel mravních. Neprobírá tam pouze, co jest tzv. mravnost a proč jest, nýbrž stanoví a odůvodňuje, jaké má být jednání, aby právem bylo zváno mravným“ (1915, str. 57). Macek tedy vystihl velmi přesně, co bylo pro Smitha jako psychologa a pak jako ekonoma charakteristické: ne popis, ale hledání pravidel, ne to „co je“, ale to „co má být“.

V druhé části svého spisu (strana 57 až 111) pak Macek velmi přehledně vykládá, jak se Smithovy názory na morálku odrazily v jeho *Blahobytu národů* z roku 1776 (a to podle vydání v roce 1911; pod tímto titulem bylo u nás až do roku 1958 toto dílo uváděno), jak se tedy odrazily ve Smithově pojetí politické ekonomie, vědy o národním hospodářství. Je to zejména výklad hospodárnosti, pracovní zásluhy, vlastnického práva, přirozené ceny, zaslouženého a nezaslouženého důchodu, spravedlivé daně atd. Zajímavé je, že právě do těchto statí Mackovy knihy, která vyšla v roce 1915, zasáhla dost radikálně rakouská cenzura, takže některé strany jsou prázdné.

Macek měl pouze jednu – celkem nepatrnou – kritickou poznámku ke Smithově *Teorii mravních citů*, že totiž Smith při výkladu mravnosti, mravního jednání zdůrazňuje cíl takového jednání, účel takového jednání, ale že přehlíží příčiny, výklad příčin mravního nebo

zlého, užitečného nebo neužitečného jednání, proč se tak člověk chová, jaké jsou příčiny v jeho povaze, vzdělání atd.

Druhým a z hlediska ekonomické vědy jistě významnějším počinem Josefa Macka bylo přijetí Smithova *Bohatství národů*. V roce 1928 se mu podařilo prosadit u nakladatele Jana Laichtera v Praze vydání vybraných kapitol ze Smithova spisu. Sám vybral tyto kapitoly, velmi pečlivě zrevidoval překlad (od Antonína Patočky) a napsal obšírný úvod, ve kterém vysvětlil celé Smithovo dílo. Dal mu titul *Blahobyť národů – vybrané kapitoly*, s Adamem Smithem jako autorem (celkem 312 stran). Je to výběr ze všech pěti knih, do kterých Smith rozdělil své dílo; některé kapitoly Macek vypustil, například o pozemkové rentě, o dovozu a vývozu, o zemědělství, o veřejných výdajích. Ve svém úvodu Macek upozorňuje na některé „rozpory“ ve Smithově knize, například o ceně a výrobních nákladech, o mzdě. Tehdy měla česká odborná veřejnost poprvé možnost poznat Adama Smitha přímo, i když pouze ve vybraných kapitolách. Komplexně bylo vydáno až v roce 1958 pod titulem *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (ve dvou svazcích, 405 a 572 stran).

S utříděným a do jisté míry kritickým přístupem Josefa Macka k Adamu Smithovi se setkáváme teprve v jeho stěžejním díle *Sociální ekonomika* (1948, stran 661). Zde si všímá Smitha v souvislosti s tehdy běžným, standardním nebo spíše učebnicovým výkladem hlavních pojmů ekonomické vědy. Seznamuje například se Smithovým názorem na tzv. přirozenou cenu, na přirozenou mzdu, přirozený úrok atd., ale dodává, že taková cena neexistuje, že je to fikce (1948g, str. 171); připomíná Smithovo přesvědčení o rovnovážné funkci volného trhu, ale dodává, že „*při omezeném množství existenčně důležitých statků na trhu nelze ponechat jejich rozdělení „svobodné hře přirozených sil“; jak doporučuje krajní liberalismus*“ (1948, str. 234); podrobně si všímá Smithovy teorie pracovní hodnoty, kterou odmítá (1948, str. 241) atd. Naproti tomu si cení Smithova výkladu o složkách podnikového důchodu (na str. 524), o mzdě jako kategorii trhu (na str. 526), o pozemkové rentě (na str. 541), o vztahu mezi ziskem, mzdou a pozemkovou rentou (na str. 550) atp.

Zvlášť zajímavé je, jak Adama Smitha přijal hlavní představitel českého ekonomického myšlení ve 20. a 30. letech profesor Karel Engliš, když utvářel proslulou teleologickou teorii, která ho zařadila mezi přední ekonomy té doby. Jde prostě o odpověď na otázku, zda Englišova teorie byla zcela mimo Adama Smitha nebo zda mezi nimi byla určitá názorová provázanost nebo dokonce určitá názorová kontinuita.

Karel Engliš označil Smithovo *Bohatství národů* jako „epochální dílo“ (*Národní hospodářství*, 1928, str. 520). Můžeme se tedy ptát, v čem Engliš, který šel vlastní cestou a který – na rozdíl od mnoha jiných ekonomů – příliš necitoval jiné a vůbec nereprodukoval, v čem ho Adam Smith tolik zaujal a v čem pro něho bylo Smithovo dílo „epochální“. Jsou to tři myšlenky nebo spíše poznatky.

Byl to především u Adama Smitha pohled na ekonomické dění přes subjekty – domácnosti, podniky, banky, pohled přes setkávání a střetávání subjektů na trhu, přes vztahy mezi subjekty, přes směnné vztahy mezi nimi, prostě priorita individuálních zájmů v ekonomice a ve společnosti vůbec. To byl u Smitha úplně jiný přístup k poznávání společenského dění a společenských poměrů než u merkantilistů a fyziokratů, a právě to Engliš nejvíce zaujalo, protože jeho pohled na ekonomiku je právě a výlučně pohledem přes subjekty, přes jejich zájmy, přes jejich účelové chování, a to je základem celé jeho teleologické teorie (télos = účel, cíl). Englišova věda považovala tento Smithův přístup za rozhodující změnu v historii národohospodářské vědy.

Za druhé – byl to poznatek Adama Smitha o ekonomické výkonnosti liberálního společenského řádu a o jeho nenahraditelnosti. Nemusím uvádět často zdůrazňované Smithovy myšlenky, ale připomenu pouze pár vět z Engliš, abych dokumentoval názorovou spojitost. Píše, že Adam Smith „*položil myšlenkové základy hospodářského liberalismu, který*

vychází z přirozených a nezcizitelných práv člověka“ (Národní hospodářství, 1928, str. 523) a Englišova konstrukce individualistického státu je jasným vyjádřením této myšlenky, když píše, „že pro nejlepší vývoj národa směrem k ideálu života, zdraví a kultury národa jest, když bude pečovat každý sám o sebe, když tedy na jedné straně bude každý sám na sebe odkázán, nemoha na nikoho jiného a zejména ne též na stát spoléhati, bude svéodpovědným, a když na druhé straně mu nikdo neodejme výsledek jeho snažení, bude tedy pánem plodů své práce“ (Soustava národního hospodářství, sv. I, 1938, str. 146). A své přesvědčení o ekonomické výkonnosti takového společenského řádu vyjádřil zvláště zřetelně: „Individualistická soustava výrobní je soustavou maximální produktivity a největšího výrobního pokroku... Svěodpovědnost každého jednotlivce je mohutným pružným perem, které podněcuje jeho práci a přičinlivost, jeho snahu obstát a zvítězit v soutěži... Každý umělý výsuv ceny z úrovně, na které se umísťuje ve volné soutěži, přináší nutně zmenšení obecné produktivity.“ (1938, sv. I, str. 840). Jsou to tedy názory jakoby z jedné, společné myšlenkové dílny.

A za třetí – Adam Smith vyprovokoval nebo spíše podnítil Engliše k zamyšlení nad postavením, kompetencemi a funkcemi – prostě nad pojetím centrální moci, státu, vlády v liberální společnosti. Engliš si byl dobře vědom toho, že Adam Smith a po něm klasikové ekonomické teorie založili svůj výklad na analýze individuální hospodářské činnosti, na aktivitách a zájmech individuí a že ukázali, jak z národního souhrnu těchto individuálních činností, aktů vyrůstá nová problematika státního hospodářství, která na místě dřívější intervenční politiky přejímá úlohu orgánu pověřeného výkonem určitých funkcí ve službách národního kolektivu, poskytovat veřejné služby. Adam Smith ve svém *Bohatství národů* (v úvodu ke knize IV) píše: „Politická ekonomie, pokud ji považujeme za složku umění státnického a zákonodárského, sleduje dva různé cíle. Především se chce postarat o to, aby národ měl bohaté důchody neboli živobytí, nebo, lépe řečeno, umožnit mu, aby si takové důchody neboli živobytí obstaral sám, a za druhé opatřit státu dostatečný důchod, aby mohl sloužit celku.“ (1958, sv. II, str. 7; v překladu z roku 1928 je uvedeno „veřejné služby“).

Adam Smith tak nastolil problém, který Engliš – a samozřejmě nejen Engliš – dále domýšlel ve své teleologické konstrukci státní hospodářské politiky – tedy možnosti sladění nebo možnosti propojení těch aktivit státu nebo centra, když sleduje nebo se zajímá o celkový stav společnosti, národa – stav sociální, kulturní, zdravotní atd. – na individualistickém, volném tržním základě, a když jde o to, aby tato aktivita centra nenarušila, neoslabila nebo dokonce nerozložila svůj tržní základ. Smithovy názory na daňový systém, jeho proslulé čtyři daňové zásady byly pro Engliše podnětem k zamyšlení, k jeho teleologickému výkladu státního hospodářství. Píše na jednom místě: „Nesmíme zapomenout, že státní hospodářství je vybudováno na hospodářstvích individuálních a že musí být zachována tato individualistická podstavba, protože lidé jsou egoisty, kteří nespátřují v sociálním užitku národa také svůj užitek subjektivní a že by museli být k práci donucováni, kdybychom chtěli nahradit individualistickou podstavbu státním hospodářstvím solidaristickým; přitom však jest se obávati, že by pracovní výsledek solidaristického hospodářství byl menší nežli výnos národní práce povzbuzované individuálním zájmem.“ (1938, sv. II, str. 95). Tak Engliš domýšlel řešení problému, který Adam Smith naznačil nebo spíše otevřel. Nereprodukuje ho, ani s ním nepolemizuje, ale byla to jedna ze stěžejních myšlenek nebo spíše problémů, které Smith otevřel, ale jejichž praktické řešení bylo závislé na podmínkách jeho doby – tedy před 225 roky.

Co je tedy typické pro Englišův vztah k Smithovi na rozdíl od jiných českých ekonomů jeho doby: Nezdržuje se ani zdaleka tím, že by vybíral a na konkrétních příkladech dokládal Smithův historický význam nebo že by kriticky rozebíral některé Smithovy názory, které byly ostatně některými pozdějšími ekonomy nebo školami překonány nebo jinak pojaty. Engliš si prostě vybral ze Smitha myšlenky nebo názory, které považoval za rozhodující nebo inspirativní pro zásadní pojetí národohospodářské vědy, a ty pak dále domýšlel, když utvářel

svou teleologickou teorii národního hospodářství. Uvedl jsem některé z nich, které byly pro Engliše mimořádně důležité a proč tedy označil Smithovo *Bohatství národů* za „epochální dílo“.

Engliš navíc podnítil své žáky, své následovníky k zájmu o Adama Smitha. Z těch bych připomněl především profesora Vladimíra Vybrala, když se pustil do studia státního hospodářství. Je to rozsáhlé dílo *Základy teorie státního hospodářství* (530 stran), které vyšlo v roce 1937 a ve kterém si až skoro detailně všimá Adama Smitha, a to ve dvou pohledech.

Jsou to – za prvé – Smithovy názory na mravnost a na spravedlnost, jak je prezentoval ve své *The Theory of Moral Sentiments* v roce 1756 a pak v *Bohatství národů* v roce 1776. Vladimír Vybral analyzuje zejména otázky spravedlivé daně, spravedlivé směny, spravedlivé ceny atd. v souvislosti se Smithovým zásadním pojetím liberálního hospodářského řádu, otázky spravedlnosti a mravnosti v pohledu jednotlivce a státu. Zvlášť podrobně uvádí vliv Smithových názorů na vývoj vědy o státu, a to zejména u německých teoretiků od druhé poloviny 18. století až do 30. let minulého století.

A za druhé – Vladimíra Vybrala zaujaly Smithovy základy daňové teorie, jak konstruoval pro tuto teorii své známé daňové zásady. Zaujalo ho vůbec Smithovo pojetí daní a poplatků, a to opět z hlediska funkcí liberálního státu a státní politiky v hospodářském liberalismu. Podrobně analyzuje, v čem byl Smith původní, v čem jeho názory, resp. jeho daňová teorie přetrvávala a jak ji později přijímali nebo odmítali autoři nejrozumnějších teorií státu. Vladimír Vybral obdivuhodně přesně vystihl hlavní rysy tohoto vývoje od Smitha až do srovnání se situací v názorech na daně a vůbec na funkce státu ve 30. letech minulého století, tedy do jeho doby, samozřejmě včetně konfrontace s Englišem.

Byl to u něho přesný pohled na Adama Smitha a troufám si říci, že – kromě Josefa Macka – nenajdeme u žádného českého ekonoma nebo vůbec vědce tolik citací, odvolávek a upozornění na Smitha jako právě u Vladimíra Vybrala. Dnes se jeho dílo *Základy teorie státního hospodářství* těžko shání – německá okupace a pak čtyřicet roků „reálného socialismu“ dosáhly toho, že zmizelo z knihoven, ostatně jako Englišovy spisy vůbec.

Mohl bych uvádět i další české ekonomy, třeba méně významné. Ale pro všechny – bez rozdílu v jejich názorové orientaci – bylo Smithovo *Bohatství národů* nebo *Blahobyť národů*, jak překládal Josef Macek – převratným dílem v historii ekonomické vědy, na které nemohli nereagovat. Někteří ho přijali s nadšeným souhlasem, někteří s dílčími výhradami, pro některé – a to byly naše tvůrčí osobnosti v ekonomické vědě – bylo inspirací, základem, kterého dobře využili. Odmítnutí Smitha bylo ojedinělé.

V předmluvě k *Blahobyti národů* v roce 1928 napsal Josef Macek: „*Není v tom žádné zpátečnictví, vracíme-li se ke knize 150 let staré. 'Blahobyť národů' patří k těm knihám, které nikdy nezastarají.*“ (1928, str. XIX). A tato Mackova slova jistě platí i dnes, když uplynulo už 225 let, zvlášť když přihlídneme k názorovým zmatkům 40. až 80. let a k událostem, které jsme prožili. Připomenout a studovat Smithovo dílo jistě není – právě po těchto zkušenostech – žádné zpátečnictví a troufám si říci – právě naopak.

Prameny

Bráf, A.: Život a dílo, díl II, Praha, 1923

Bráf, A.: Smith Adam. Ottův Slovník naučný, díl XXIII. Praha, 1905

Bürgel, K.: Smith Adam. Riegerův Slovník naučný, díl VII, Praha, 1870

Engliš, K.: Národní hospodářství. Praha, 1928

Engliš, K.: Soustava národního hospodářství, sv. I a II. Praha, 1938

Gruber, J.: Adam Smith a jeho dílo. Obzor národohospodářský, ročník XVIII, 1913

Chleborad, F. L.: Soustava národního hospodářství politického. Praha, 1869
 Koloušek, J.: Systém národního hospodářství. Praha, 1908
 Macek, J.: Mravní názory Adama Smitha. Praha, 1915
 Macek, J.: Předmluva k „Blahobytu národů“ A. Smitha. Praha, 1928
 Macek, J.: Sociální ekonomika. Praha, 1948
 Pimper, A.: Národní hospodářství pro každého. Praha, 1936
 Potužil, F.: České národní hospodářství. Praha, 1941
 Rašín, A.: Národní hospodářství. Praha, 1922
 Smith, A.: Blahobyt národů, vybrané kapitoly. Praha, 1928
 Smith, A.: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, sv. I a II. Praha, 1958
 Vencovský, F.: Dějiny českého ekonomického myšlení. Brno, 1997
 Vencovský, F.: Tři vysoké školy – tři centra ekonomického myšlení. Acta oeconomica pragensia, č. 5, 1999
 Vybrál, V.: Základy teorie státního hospodářství. Praha, 1937
 Wellner, M.: Soustava Smithova a reakce proti ní. Právník, ročník II. Praha, 1862

Vybrané diskusní příspěvky

Jan Zahradil (stínový ministr zahraničí)

Já Vám děkuji, pane předsedo. Já jsem chtěl pro změnu poděkovat panu doktoru Pavlíkovi, speciálně za jednu zmínku, kterou udělal a já se domnívám, že to stojí za vyzdvížení. Chtěl jsem mu poděkovat za tu spojnici, kterou udělal mezi Adamem Smithem a moderním evolucionismem nebo řekněme rovnou, darwinismem. Ta věta Simona Pattena, kterou jste citoval, že Adam Smith byl poslední moralista nebo poslední filosof a první ekonom, tak má jistě druhou půlku, kterou oba známe, a to je, že Charles Darwin byl poslední ekonom a první biolog. Já si myslím, že to stojí za zdůraznění, protože stále ještě jsou lidé, politici, myslitelé, dokonce ekonomové, kteří se na jedné straně hlásí k liberální ekonomii a hlásí se k Adamu Smithovi. Na druhé straně, když se před nimi řekne evolucionismus, darwinismus, neodarwinismus, tak to považují za jakési sociální konstrukty, se kterými nechťejí mít nic společného. Právě proto jsem Vám speciálně za tuto zmínku chtěl poděkovat a nic jiného jsem na srdci skutečně neměl. Děkuji.

Petar Stančev (Centrade)

Vážené dámy a pánové,
ze všeho nejdříve bych rád poděkoval Liberálnímu institutu, Lordu Harrisovi, a pánům Vencovskému a Pavlíkovi za jejich nadšení a odhodlanost znovu oživit myšlenkové dědictví Adama Smitha takovým působivým a obdivuhodným způsobem.

Možnost podpory znovuvydání hlavního Smithova díla v češtině po 43 letech je velikou ctí pro Český Telekom i pro jeho internetově-obchodní dceřinou společnost CenTrade. Ve svém krátkém projevu bych rád osvětlil, proč jsou pro CenTrade, jakožto čelního zástupce českého elektronického trhu myšlenky Adama Smitha tak důležité.

Jsem přesvědčen, že příslib bohatství a blahobytu ze strany „nového“ internetového hospodářství je založen na společenských pravidlech pramenících z myšlenek Adama Smitha, a na nich také závisí jeho rozvoj.

Rád bych poukázal na několik podobností mezi realitou života kolem nás a Smithovým myšlenkovým odkazem. Všechny by se daly shrnout do hesla „Důkaz správnosti“.

1. Práce vytváří blahobyt

Internet a nové technologie nám umožňují využívat pracovních zdrojů kdykoli a kdekoli. Důsledkem se v posledním desetiletí objevilo mnoho nových profesí a pracovních míst, např. v oboru programování.

2. Dělbá práce je klíčovým pohonem blahobytu a vývoje

Každý jednotlivec je nadán jedinečnou kombinací dovedností. Každou zemi charakterizuje jedinečná kombinace podmínek. Internet nabízí lidem nekonečné možnosti pro

- A) vyhranění svých dovedností pro ten obor, ke kterému mají předpoklady
- B) zformovat svou nabídku do nových produktů a řešení poptávaných trhem
- C) směňovat zboží rychle, jednoduše a úsporně

3. Svobodný obchod vytváří bohatství

S narůstající mírou specializace jsou lidé více a více závislí na bezztrátové směně zboží. Elektronický obchod umožňuje směnu rychlostí světla a není omezen státními hranicemi, vzdálenostmi či časovými pásmy.

4. Hospodářská soutěž je nutnou podmínkou pro tvorbu hodnoty

V elektronickém hospodářství není soutěž nikdy dále než jedno stlačení myši.

5. Bohatství společnosti je úměrné velikosti a výkonnosti trhu

Internet přetváří nepřehlednou přehršli místních a národních trhů v jeden *globální* trh. Neustále se vyvíjí, od svých počátků jako systému výměny informací a duševních statků až po současnou výměnu hmotných statků a služeb.

Za příklad může posloužit náš obor. Jsme jakýmsi elektronickým tržištěm, což je nejhospodárnější forma elektronického obchodu. Umožňuje mnohostrannou směnu ve stejnorodém prostředí, jež je známkou bezchybného trhu

- A) s nejmenšími náklady směny
 - B) s nejmenšími překážkami vstupu do odvětví
 - C) s nejvyšším stupněm standardizace
6. Navršení kapitálu předchází dělbě práce

Ona revoluce v blahobytu a dělbě práce v elektronickém obchodě se zakládá na obrovské zásobě fyzického i lidského kapitálu navršené za dlouhé roky. Celá elektronická revoluce vlastně začala přetlakem navršeného lidského kapitálu v nejrůznějších internetových firmách. Současná stojatost internetových vod je způsobena především neschopností velkých zaběhnutých „starých“ podniků přijmout a využít nové technologie.

Já tuto stojatost považuji za dočasnou. Všechny tyto podniky přijaly alespoň do určité míry „internetová opatření“, a v mnoha případech dokonce pomohly definovat nové způsoby jejich využití.

7. Regulace a zdanění škodí

Neopakovatelný růst nového hospodářství byl možný v prostředí *bez daní a překážek*.

Z tohoto pohledu by nás měly velice znepokojovat nejnovější návrhy různých vládních organizací volající po regulaci či přímo zdanění internetu. Budou-li někdy uskutečněny, schopnost elektronického obchodu vytvářet hodnoty se značně omezí.

Na závěr bych rád popřál mnoho štěstí celé skupině Liberálního institutu, která tak pracovitě a s takovým nadšením šíří myšlenky Adama Smitha mezi českou ekonomickou veřejnost.

Bude našim potěšením je nadále v tomto úsilí podporovat, protože bojují za ústřední motiv našeho vlastního způsobu myšlení.